

UDK:39. (392), 9.(91.913)

Nodira SOBIROVA,
Urganch davlat universiteti talabasi
E-mail:snodira2128@gmail.com
Sayyora MATSAIDOVA,
Urganch davlat universiteti dotsenti, p.f.n

URDPI PhD Q.Tajiyev taqrizi asosida

CUSTOMS, TRADITIONS AND CULTURE OF THE PEOPLES OF CENTRAL ASIA

Annotation

The article provides information about the customs and traditions of the peoples of Central Asia, especially Turkestan. The similarities of the customs of these peoples, their coincidences and differences, as well as the reasons for this are shown.

Key words: Former Turkestan former Soviet Socialist Republic, former BSR, former USSR, Eztiinak, Jar Jar, Koshtasu, Kelinshek, Mergen, Kusbegi dauylpaz, Altynai, Kokpar, Dzheztirnak, Kusbegi.

O'RTA OSIYO XALQLARI URF-ODATLARI VA AN'ANALARI, MADANIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'rta Osiyo, hususan Turkiston xalqlarining urf-odat va an'anlari haqida ma'lumotlar berilgan. Bu xalqlarning urf-odatlarining qanchalik bir-biriga o'xshashligi, ularning bir-birini takrorlashi hamda farqlari, buning sabablari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Sobiq Turkiston ASSR, sobiq BXSr, sobiq XXSR, sobiq (SSSR), eztiinak, Jar jar, Qo'shtasu, Kelinshek, Mergen, Qusbegi dauylpaz, Oltinay, Ko'kpar, Jeztiinak, Qusbegi.

ОБЫЧАИ, ТРАДИЦИИ И КУЛЬТУРА НАРОДОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ

Аннотация

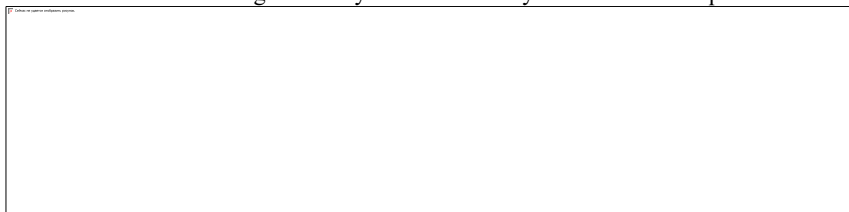
В статье дана информация об обычаях и традициях народов Средней Азии, особенно Туркестана. Показаны сходства обычаев этих народов, их совпадения и различия, а также причины этого.

Ключевые слова: Бывшая Туркестанская АССР, бывшая БСР, бывший СССР, Эзтиinak, Джар Джар, Коштасу, Келиншек, Мерген, Кусбегии дауылпаз, Алтынай, Кокпар, Джезтиinak, Кусбегии.

Kirish. Turkiston mintaqasi azaldan turkiy xalqlarning yagona maskani va umumiy vatani bo'lgan. 1918–1924-yillarda mavjud bo'lgan sobiq Turkiston ASSR, sobiq BXSr, sobiq XXSRning tub xalqlari asrlar davomida turmush tarzi va an'anlari jihatidan bir-birlariga juda yaqin bo'lishgan. Turkistondagi turli davlatlarning har birida turkiy xalqlar: o'zbeklar, turkmanlar, qoraqalpoqlar, qozoqlar, qirg'izlar, shuningdek, tojik xalqi azaldan yashaganligi tarixiy tarkib topgan hodisa edi. Turkiston mintaqasining xalqlari shu tuproqni, Turon zamini qadimdan o'zlarining asl Vatani deb bilganlar. 1924-yil 27- oktyabrda Moskvada bo'lgan Butunittifoq (SSSR) Markaziy ijroiya qo'mitasining III - sessiyasida sobiq Turkiston ASSR MIK favqulodda sessiyasi, Butun Buxoro va Butun Xorazm xalq vakillarining V- qurultoylari qarorlari asosida O'rta Osiyoda milliy respublikalar tuzish to'g'risida maxsus qaror qabul qilindi. Sessiyada sobiq BSSR Nozirlar Sho'rosining raisi Fayzulla

Xo'jayev O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanishning o'tkazilishi to'g'risida nutq so'zladi. 1924-yil sentyabr-oktyabr oylarida O'rta Osiyoda o'tkazilgan milliy-hududiy chegaralanishi O'rta Osiyo respublikalari, sobiq RSFSR va sobiq SSSRning oliy organlari tomonidan qonuniy kuchga kirdi [5].

Amudaryo va Sirdaryo oralig'ida joylashgan hududlar qadimdan sug'orma dehqonchilikning markazi bo'lib, bu yerda Sug'd, Baqtriya kabi madaniy rivojlangan[8]. Turkiston xalqlarining urf-odatlar, an'anlari va madaniyatlari birgalikda qadimdan shakllangan bo'lsada so'ngi 100 yillikda bu an'ana va urf-odatlar birmuncha o'zgardi, bazilari saqlab qolindi. Masalan: Navro'z bayrami, to'y marosimlarining o'tkazilishi turkiy xalqlarda ancha bir-birini takrorlaydigan o'xshashliklarga ega, shu bilan birga farqlarga ham ega. Quyida biz turkiy xalqlarning urf-odat, an'ana va madaniyatlarini ko'rib chiqamiz.

1-rasm. Ilk O'rta asrlarda Osiyo mamlakatlari madaniyati [9].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkiston xalqlarining urf-odat va an'anlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ko'plab etnografik, tarixiy va madaniy manbalarda o'z aksini topgan. "O'zbek xalqining urf-odatlar va marosimlari", "Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy merosi"

kabi ilmiy to'plamlar mavzuni o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Bu adabiyotlar asosida Turkiston xalqlarining madaniy jihatdan mushtarakliklari va o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Ushbu mavzuni o'rganishda bir nechta ilmiy uslublar qo'llanildi. Avvalo, tarixiy-taqqoslash

usuli orqali turli xalqlarning urf-odatlarini tarixiy manbalar asosida solishtirilib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlab borildi. Shuningdek, etnografik kuzatuv usuli yordamida bevosita xalq orasida olib borilgan kuzatuvlar, marosimlarda ishtirok etish orqali mavjud an'analarni chuqur tahlil qilindi. Tahlil va sintez usuli orqali esa to'plangan ma'lumotlar umumlashtirilib, madaniy bog'liqliklar va tafovutlar asoslab berildi. Bundan tashqari, suhbat va intervyu metodlari orqali turli hududlardagi yoshi katta kishilar, marosimlarni biluvchi insonlar bilan muloqotlar tashkil qilinib, urf-odatlarining hozirgi kundagi saqlanish holati va tarixiy ildizlari aniqlashtirildi. Bu metodlar mavzuni har tomonlama yoritishga, tarixiy-madaniy xususiyatlarni chuqur tahlil qilishga xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Qozog'iston. An'anaviy qozoq xalq raqslari syujeti, xarakteri va ijro uslubiga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'linadi:

Ritual marosimi "Baksy oyini", "Aykosak" (baxsi raqsi), "Jeztirnak" (jodugar raqsi), "Buynbi" (qo'shma raqs), "Jar jar" (bir xil nomdagi marosim qo'shig'i bilan raqs), "Qo'shtasu". (kelinning dugonalar bilan xayrlashuvi), "Ayda, bylnym", "Kelinshek" (yosh ayol raqsi), "Shalqima" (poshnali raqs);

Jangovar ov "Sayys" (duel), "Akat" (qadimgi erkak plastik san'ati asosidagi raqs), "Qilishpen bi" (qilich bilan raqs), "Mergen" (kamon bilan raqs), "Qo'yan burkit" (quyon va burgut), "Qusbegi dauylpaz" (lochin qushi va duyilpaz bilan raqs);

Kundalik taqlid "O'rmeke bi" (to'quvchi raqsi), "Orteke" (echki sakrashi), "Qorajo'rg'a" (yugurish), "Tepen ko'k" (ot yugurishi); Massiv "Alka Qo'tan" (yonma-yon), "Oltinay", "Kerbez bi", "Yrg'oqti", "Qoz Qatar", "Balbraun", "Uti bi", "Ko'kpar", "Kosalka", "Sashu" va boshqalar. Qozoq raqsining o'ziga xos, eng xarakterli xususiyatlariga ularning dombra, qo'biz, dangra jo'rligida ijro etish an'analilik ijroning ifodaliligi, harakatlarning keskinligi, bo'g'imlarning harakatchanligida ham namoyon bo'ladi. Erkaklar raqslarida tananing sokinligi, belning egiluvchanligi, ayollar raqslarida qo'llarning plastikligi talab qilinadi. Har bir otliq otda ma'lum bir raqsni mohirlik bilan ijro eta olmaydi [7].

Qirg'iziston. Bola tug'ilishi qirg'izlar orasida eng muhim va quvonchli marosim sanalgan oila va urug'ning hayoti. Oilaliklar orasida katta hurmatga ega, tajribali, dono soqolli oqsoqollar, keksa ayollar unga uzoq va baxtli umr yo'llaganlar. Oilada farzand oila va uning etnik an'alarining davomchisi, xalqning o'lmasligi ramzidir. Shuning uchun, bola tug'ilishidan oldin ham, homilador ayol og'ir uy ishlaridan har tomonlama himoyalangan, ularga qishloqdan tashqariga hamrohsiz, har xil marosimlar, sehrli marosimlar orqali chiqish taqiqlangan. Nopok kuchlar va yovuz ruhlardan himoyalangan harakatlar qilingan. Ulardan himoyalaniş uchun homilador ayol turli tumorlarga murojaat qilgan. Qirg'izlarning odatiga ko'ra, bolalar yovuz ruhlardan va yomon ko'zlardan himoyalangan. Bolaning beshigidan osilgan yoki kiyimga tikilgan turli xil tumorlar shu maqsadga xizmat qildi. Tumorlar hayvonlar va qushlarning turli qismlari, munchoqlardan foydalanganlar. Agar oilada farzandlar omon qolmasa, tug'ilgan o'g'il bolaning oyog'iga bilaguzuk taqib, qulog'iga bittadan sirg'a qo'yib, sochini o'rash, sunnatdan oldin qizcha kiyimini kiyintirishgan.

Yangi tug'ilgan chaqaloqqa nisbatan marosim harakatlari sehrli, animistik xarakterdagi turli xil harakatlar mavjudligi bilan to'ldiriladi. Bularning barchasi qirg'iz xalqi orasida naslini saqlash va ko'paytirish asosiy tashvish va mavjudlik ma'nosi hisoblanganidan dalolat beradi [2].

O'zbekiston. O'zbeklarning urf-odatlarini, marosimlari va bayramlari rang-barang hamda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bir necha ming yillar mobaynida shakllanib kelgan. An'anaviy urf-odatlar va marosimlar o'zbek xalqining

etnogenezida ishtirok etgan dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan voha va cho'l aholisiga xos elementlarni o'ziga singdirgan turli qabila va etnik guruhlarining etnomadaniy tajribalarining murakkab qo'shilishi jarayonida shakllangan. Masalan, bola tug'ilgach amalga oshiriladigan urf-odatlar, sunnat to'yi, nikoh va motam marosimlarida Markaziy Osiyo xalqlariga xos umumiy o'xshashliklar mavjud.

Har bir bayram O'zbekiston aholisi uchun alohida ahamiyat kasb etadi va ularning nishonlanishi o'z tarixiga ega. Masalan, Ramazon va Qurbon hayitlarini bayram qilish qadimdan mavjud bo'lib, islom dini bilan birga kirib kelgan. "Navro'z" yoki "Yangi kun", har yili bahorgi teng kunlikda nishonlanadi. Shu kuni zardushtiylar loydan 12 ta oyni ifodalaydigan 12 ta ustun yasashgan. Har bir ustun tagiga idishlarga solingan turli o'simliklar: bug'doy, arpa, sholi, loviya, yasmiq, no'xat kabilarning urug'ini o'stirish uchun qo'yishgan. So'ngra ularning nish urishiga qarab, bo'lg'usi hosil haqida bashorat qilishgan. Eng mo'l unib chiqqan urug' kirib kelayotdagi yildagi asosiy qishloq xo'jalik ekini etib tayinlangan [3].

Bizgacha yetib kelgan bayramda bug'doy ko'kartirish odati shu vaqtda paydo bo'lgan.

O'zbekistonning har bir mahallasida Navro'zga tayyorgarlik ko'rilayotganda albatta bug'doy ko'kartiriladi, so'ngra, qadimiy taomilga ko'ra tuni bilan mazali va juda foydali sumalak pishiriladi; xorijliklar uni "o'zbekcha shokolad" deb ham atashadi. Sumalakni barcha yaxshi ko'radi, uni hatto xorijdan kelgan sayyohlar ham xush ko'rib tanovul qilishadi. Bu behuda emas, bu taomning tarkibida vitaminlar juda ko'p. Xorazm vohasi Amudaryo quyi oqimida joylashgani sababli, qadimdan mustaqil sug'orish tizimlari yaratilgan va bu joyda yirik ilmiy markazlar, masalan, Urganch va Xiva shakllangan [6]. Farg'ona vodiysida ham hunarmandchilik va savdo aloqalari yuqori darajada rivojlangan [1].

Mustaqillik O'zbekistonga yangi bayramlar hadya etdi - mamlakat tarixida yangi sahifalar ochdi: Mustaqillik kuni, Konstitutsiya kuni, Vatan himoyachilari kuni. Bayramlar ichida, ayniqsa, Mustaqillik kuni alohida ko'tarinkilik bilan nishonlanadi. Shu kuni mamlakat bo'ylab bayram tantanalari, konsertlar, boshqa ko'ngilochar tadbirlar o'tkaziladi.

Tojikiston. Tojikiston madaniyati bir necha ming yil davomida rivojlangan. Boshqa O'rta Osiyo davlatlari singari. Tojik madaniyatini ikki hududga bo'lish mumkin: Metropolitan va Kuhiston. Zamonaviy shahar ustunlik qildi. 50-yillarning 2-yarmida sharq an'alarini o'zida mujassamlashtirgan binolar paydo bo'la boshladi. 1960-yillardan so'ng Tojikiston me'morlari kichik mavzellar barpo etishga o'tdilar. Sanoat rivojlanishi tufayli Qo'rg'ontepa, Tursunzoda, Norak, Yovon singari yangi zamonaviy shaharlar qad ko'tardi. Dushanbedagi "Tojikiston" mehmonxonasi (1975, me'mori A. I. Onishchenko), kinokonsert zali (1985, me'mori S. M. Sutyagin) kabi zamonaviy muhtasham binolar barpo qilindi.

An'anaviy musiqa madaniyati boy va xilma-xil. U bir necha mahalliy uslubdan tashkil topgan. Sug'd viloyatida azaldan yonma-yon yashab kelgan tojik va o'zbek xalqlarining musiqa an'analari o'zaro qorishib ketgan. Ikkala qardosh xalq musiqa ijodida mehnat, maishiy va marosim qo'shiqlari ("Mayda", "Yor - yor", "Naqsh", "Alla", "Boychechak", "Sad", "Marsiya" kabi) lirik qo'shiqlar ("mumammas", "bayt" va boshqalar), laparlar, bastakorlar ashula va kuylari (Sodirxon hofiz Bobosharifov va boshqa), xalq va professional sozlardan dutor, g'ijjak, chang, nay, surnay, qo'shnay, doira va boshqa asosiy o'rin tutadi. Xatlon viloyatida "Falak" ("Falaki") qo'shiq turkumlari lirik-falsafiy mazmundagi forsha she'rlarga yakkaxon xonanda tomonidan soz jo'rligida aytiladi [8].

Turkmaniston. Qadimdan, tarixdan malumki, turkman xalqining barcha ayol-qizlari hammasi bir yerda jam bo'lib,

o'zining milliy qoshiqlarini xirgoya qilib, katta va juda bejirim gilam to'qishadi. Mana, shu asnoda ham turkmaning milliy gilamlari boshqa millatnikidan ajralib turadi.

Turkman milliy liboslari o'z mato hiliga bejirim taslamalari bilan boshqa Markaziy Osiyoning xalqlariga o'xshamaydigan ayrimcha hoslikga egadir. Kelin-qizlarning ko'ylaklarining uzun yoqalari "Cak yakaly", "Ez yakaly", "Gosa yakaly" bo'ladi. Turkman xalqida milliy liboslar, asosan, yosh ayirmachiligiga ko'ra kiyilgan. Turkman to'ylarini esa milliy katansiz, yashil chirpisiz, qirmizi to'nsiz, silkma talpaksiz ko'z oldinga keltirish mumkin emas.

To'yi bo'layotgan har bir qiz, ruhan va jismonan oila qurishga tayyor bo'lib, kattalar tanlagan kun asnosida, to'yi bo'ladigan kunida o'zining mehribon validasi beradigan pand-nasihatlariga quloq soladi. Boshida oltin gubba, egnida uzun katani ko'ylak va kurta deb nomlanadigan boshidan to oyoq uchlarigacha yetadigan milliy libos bo'ladi. Pand-u nasihatlarini tinglab, uyidagilari bilan xayrlashayotgan qiz yuzlarini oq ro'mol bilan berkitib, yig'layotgan qizni kuyov navkarlar olib ketishga keladi. O'sha paytda, tumanlarning udumlarida yor-yor ya'ni "o'lanlar" aytiladi [4].

Tahlil va natijalar. O'rta Osiyo, xususan Turkiston xalqlarining urf-odat va an'analari o'zaro yaqinlik, tarixiy mushtaraklik va madaniy uyg'unlik asosida shakllangan. Bu xalqlar asrlar davomida bir hududda yashab kelgani, o'zaro aloqada bo'lgani, umumiy tarixiy jarayonlar ta'sirida rivojlangani ularning urf-odatlarida ko'plab o'xshashliklar yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Masalan, to'y va dafn marosimlari, Navro'z bayrami, mehmon kutish, yoshlarni tarbiyalashga oid qadriyatlar turkiy xalqlarda deyarli bir xil mazmunga ega. Shu bilan birga, har bir xalqning yashash joyi,

hayot tarzi, diniy e'tiqodlari va tarixiy rivojlanish yo'li o'ziga xos urf-odatlarining shakllanishiga ham zamin yaratgan. Qirg'iz va qozoqlarda ko'chmanchilik bilan bog'liq marosimlar ustuvor bo'lsa, o'zbeklar va tojiklarda dehqonchilikka oid urf-odatlar ko'proq uchraydi. Ba'zida bir xil marosimlar turli xalqlarda biroz boshqacha nomlanishi yoki bajarilishida farqlar bo'lishi mumkin. Bu esa xalqlarning o'z milliy madaniyatini asrab-avaylashga bo'lgan intilishi, mahalliy muhit va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Urf-odatlarining takrorlanishi esa umumiy etnik ildizlar va qadimiy turkiy madaniyatning zamiridan dalolat beradi. Shu nuqtai nazardan, turkiy xalqlarning urf-odat va an'analari nafaqat ularning o'zaro yaqinligini, balki butun mintaqaning madaniy yaxlitligini aks ettiradi.

Xulosa va takliflar. Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston, O'zbekiston va Tojikiston alohida-alohida davlatlar bo'lsalarda, bu yerdagi xalqlar bir o'lkaga mansub. Bu xalqlarning kelib chiqishi, dini, tili, urf-odatlarining ildizi bir. Inson hayotidagi asosiy marosimlar: beshik to'yi, sunnat to'yi, nikoh marosimi, motam marosimlari deyarli barcha Turkiston xalqlarida bir-birini takrorlaydi.

Hozirgi kunda ham bu xalqlar orasida qiz olish, qiz berish bo'ladi. Bunda biz urf-odatlarining, an'analarning farqli tomonlarini ajrata olamiz. Bu an'alar farq qilmasligi ham mumkin emas aslida. Chunki, O'rta Osiyo kichik hudud emas. Hududning kattaligi urf-odat va an'alarining farqlanishiga sabab bo'lgan. Urf-odat va an'alar xalqlarning tirik o'tmishidir. Ularni asrash va uzoq yillar davomida o'zligicha saqlash bizning burchimiz. Buning uchun biz zamonaviylikni milliylik bilan uyg'unlikda saqlashimiz lozim.

ADABIYOTLAR

1. Ahmedov A. "O'rta Osiyo xalqlari madaniyati tarixi" 2018, Toshkent, "Fan" nashriyoti, 2021, Toshkent, "Ma'naviyat" nashriyoti, 18-bet.
 2. Асанов Дж.К. Исторические пути развития национальных традиций кыргызского народа. International Journal of Humanities and Natural Sciences, vol.2
 3. Dunyo xalqlari etnografik ensiklopediya." Davr "nashriyoti. Toshkent 2015.54-55-betlar.
 4. Meretgeldiyeva A. Turkman xalqining milliy urf-odatlarini yangi O'zbekiston pedagoglari axborotnomasi www.in-academy.uz 1-JILD, 8-SON (YO'PA) 07-Avgust 2023 yil
 5. Rabbimov A. O'rta Osiyo xalqlarining milliy hududiy chegaralanishini maqsad va mahiyati. international scientific and practical conference "innovative approaches in study of the language, literature, translation, tourism and cultural heritage on the silk road", may 3-4, 2024 930-bet.
 6. Jalilov T. "O'zbekiston madaniyati tarixi" 2019, Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti, 55-bet.
 7. Тлеубаева Б.С.1, Лес М.К.2, Ауелбекова Г.С.3, Ибрагимова Э.А.4, Тогаев Б.Б.5. Традиционная культура казахского народа искусствование традиционная культура казахского народа.
 8. "O'zbekiston tarixi" darsligi 8-sinf 2014. 18-bet.
- Internet saytlari:**
9. <https://tarix.sinaps.uz/hodisa/osiyo-mamlakatlarining-madaniyati/>
 10. Tojikiston madaniyati – Vikipediya
 11. https://uz.wikipedia.org/wiki/Tojikiston_madaniyati